

ЕКОНОМІКА ТА ЕКОЛОГІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

УДК 338.312:633:630*26-044.63 <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.04.06>

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ЛІСОМЕЛІОРАТИВНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОВИХ СМУГ У ГРОМАДАХ

Г. І. ШАРИЙ,

*професор, доктор економічних наук,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»*

Email: shariy.grigoriy61@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5098-2661>

О. В. КУЗНЕЦОВА,

старший викладач

E-mail: kuznec-68@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0006-2189-7306>

Черкаський державний технологічний університет

Т. С. ОДАРЮК,

старший викладач,

*Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»*

Email: olga23071980@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0454-8615>

І. А. ЄРМАКОВА,

*кандидат технічних наук, старший викладач,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»*

Email: innae2024@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2658-1857>

С. Ю. ШАРА,

аспірант,

*Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»*

Email: sv.shara12@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6669-6667>

Анотація. У роботі розглядається еволюція розвитку полезахисних лісових смуг (лісосмуг), головної складової агроландшафтів степу і лісостепу України та визначені напрямки збереження лісосмуг та необхідність залучення громад і громадськості до робіт по залісненню та відновленню.

Одна із елементів основи збереження продуктивності агроландшафтів, захисту ґрунтів від вітрової і водної ерозії.

Підкреслено значення лісосмуг, як важливого елементу екологічного каркасу степу і лісостепу України, що забезпечує 20% приросту врожайності культур, формує особливий мікроклімат в агросфері поліпшує водозабезпечення ґрунтів.

Визначено незадовільний та частково критичний стан лісосмуг України, особливо в зонах бойових дій, та запропоновано можливі нормативно-правові регуляторні рішення на державному, регіональному і місцевому рівні. Підкреслено необхідність посилення державної підтримки заліснення земель та недостатні урядові заходи в сфері заліснення.

В роботі запропоновано заходи і механізми розв'язання актуальної для України проблеми охорони, відновлення і розвитку системи лісосмуг, підвищення відсотку лісистості степу і лісостепу України, за рахунок лісомеліорації. Описано проблеми, що впливають на функціонування лісосмуг і їх захисні функції.

Запропоновано передати в громади, вилучені із земель колективної власності та створені зусиллями села агроліси, як стимул організації у громадах комунальних лісотехнічних підрозділів, що дасть змогу закріпити і ревіталізувати більшість лісосмуг та проводити заліснення комунальних і приватних земельних ділянок. Визначена необхідність прийняття державних та обласних цільових програм охорони та розвитку лісових насаджень

Визначено головним джерелом фінансування робіт з лісомеліорації, відновлення лісосмуг і заліснення, земельні платежі до бюджету, з направленням на указані цілі до 50 відсотків земельних платежів із земель сільськогосподарського призначення.

Відмічено, що сільськогосподарські товаровиробники, які впроваджують методи розумного, комбінованого та органічного землеробства у більшості дбайливо доглядають лісосмуги і підтримують їх функціональні властивості. В Полтавській області можна виділити підприємства «Астарта-Київ» і ПП «Агроекологія».

Ключові слова: полезахисні лісові смуги, землекористування, громади, ревіталізація, заліснення, агроландшафти, охорона земель, органічне землеробство, лісомеліорація

Вступ

Полезахисні лісові смуги (лісосмуги) важливий елемент екологічного каркасу лісостепу і степу України поряд з природними незайманими територіями та природними кормовими угіддями, болотами і лісами, яружними системами та долинами річок.

Лісосмуги розміщуються на сільськогосподарських угіддях з метою захисту земель від вітрової ерозії, підтримки гідрологічного режиму, збереження родючості, як довгодіючий фактор підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Система полезахисних лісосмуг сприяє росту урожайності культур на

15-20%, продуктивності пасовищ – на 20-30%.

В останні роки спостерігається довга пауза у захисному лісорозведенні на території України. В Україні з 1988 року відновлювані роботи, щодо розширення і модернізації лісосмуг повністю припинилася. Створені великими зусиллями лісомеліораторів, лісотехніків, місцевого населення, колгоспниками і працівниками радгоспів лісосмуги, перетворюються в чагарники, а самовільна вирубка та загибель дерев приводять до втрати лісосмугами захисних властивостей. [10] Актуальність розгляду і дослідження по даному питанню викликана тим що полезахисні лісові смуги в більшості, залишаються без дбайливого господаря і відповідального користувача. Актуальність проблеми викликана не тільки сучасною оцінкою екологічних функцій лісосмуг в Україні за останні 30 років, а й через загострення проблем збереження біорізноманіття в умовах впливу глобального потепління і військової агресії. Правила утримання та збереження полезахисних лісових смуг, розташованих на землях сільськогосподарського призначення визначені Постановою КМУ від 22 липня 2020 р. № 650, але правила не виконуються і потрібно розробити більш дієві механізми державного регулювання, контролю, відновлення, реконструкції та догляду за лісосмугами.

На території України, а особливо в Полтавській області, сформувався критично незадовільний стан лісосмуг, викликаний старінням дерев, загибеллю з різних причин, самовільним вирубуванням та відсутністю догляду.

Мета: дослідити еволюцію і стан розвитку землекористування під лі-

сосмугами та запропонувати напрями і механізми збереження, охорони, відновлення полезахисних лісових смуг в Україні.

Матеріали і методи наукового дослідження

Під час проведення наукового дослідження, щодо збереження продуктивності агроланшафтів та відновлення полезахисних лісових смуг у громадах, були використані такі загально прийняті методи наукового дослідження: монографічний метод, метод експертних оцінок, математично- статистичні методи, метод узагальнення і порівняльний метод.

Результати дослідження та їх обговорення

На сьогоднішній день інформація щодо стану лісосмуг в Україні відсутня і за час проведення земельної реформи указана важлива складова функціонування агроланшафтів залишилася поза увагою законодавців. Інституціональна невизначеність статусу лісосмуг, частина з яких залишається без догляду та охорони призвела до погіршення стану і часткового знищення. Проблеми поглибились в результаті військової екологічної агресії. Відсутність господаря у лісосмуг сформувало у критичну проблему державного масштабу.

Короткі строки перебування на посадах керівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування тягнуть за собою безперспективне господарювання, непоодинокі випадки надання дозволів на вирубки дерев лісосмуг і інших лісових захисних насаджень для потреб опалення та будівництва.

**Землі Полтавщини, що формують еколого-ландшафтний потенціал
з 2000-2020 рр. (тис. га)**

	Категорія земель та угіддя	2000		2005		2010		2015		2020	
		тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1	Землі лісового фонду	283,8	9,9	284,3	9,9	284,3	9,9	285,9	9,9	286,3	9,9
2	Сільськогосподарські землі	2248,4	78,2	2238,5	77,8	2228,3	77,5	2223,3	77,3	2241,4	77,9
3	В т. ч. рілля	1763,4	61,3	1760,7	61,22	17475,7	60,7	1774,7	61,7	1780,1	61,9
4	В т.ч.(сінокоси + пасовища)	349,3	12,1	346,6	12,05	364,1	12,6	359,6	12,5	361,0	12,5
5	Полезахисні смуги	28,0	0,7	28,0	0,7	28,0	0,7	28,0	0,7	27,8	0,69
6	Внутрішні води, всього	148,4	5,16	148,4	5,16	148,4	5,16	148,4	5,16	148,4	5,16
7	Землі рекреаційного призначення	0,64	0,02	0,82	0,02	1,16	0,04	1,1	0,04	1,19	0,04
8	Землі оздоровчого призначення	0,61	0,02	0,57	0,02	0,55	0,02	0,4	0,01	0,44	0,01
9	Землі історико-культурного призначення	1,26	0,09	1,26	0,04	1,75	0,06	1,8	0,06	1,8	0,06
10	Землі природоохоронного призначення	116,5	4,1	133,19	4,6	142,14	4,9	142,4	4,9	142,4	4,9
11	Всього земель	2875,1	100	2875,1	100	2875,1	100	2875,1	100	2875,1	100

В Україні лісосмуги насаджено на площі 440 тис. га, які проектно захищають 13 млн. га орних земель, але фактично оберігають 30 млн. га орних земель України [9].

Так, в Полтавській області за інформацією в загальному доступі Держлісагенства протягом 2021 року природне поновлення лісу відбулося на 104 га, крім того постійним лісокористувачем та власником лісів Держлісагентством посіяно лісу на 26 га, у 2020 році природне поновлення лісу відбулося на 119 га та 1 га відповідно; у 2019 році – 155,0га; у 2018 р. – 232,0 га та 38,0 га відповідно; у 2017р. – 239,0 га та 65 га відповідно.

Створення захисних лісових насаджень на землях, непридатних для сільського господарства шляхом посадки лісу не здійснювалося протя-

гом останніх чотирьох (2018-2021) років. У 2017 році таким чином було заліснено 65,0 га лісу, більше ніж у попередньому році на 38,5%; у 2016 р. – 40,0 га, у 2015 р. – 47,0 гектарів.

У 2023 році в Полтавській області створено нових зелених насаджень на рівні попереднього року, а саме 52,0 га (у 2022 р – 65,0 га, у 2020р. – 71,0 га, у 2019р. – 66,2га, у 2018р. – 1,8га). Площа, на якій проведено догляд за зеленими насадженнями також залишилася на рівні попереднього року – 10897,0 га, (2022 р – 10897,0 га, 2021 р. – 10897,0 га, 2019 р. – 10543,0 га, 2018 р. – 10495,0 га).

Полезахисні лісосмуги – це важливий елемент сучасного агроландшафту, що грає одну з головних ролей в сучасній агросфері. Адже це унікальний вид насаджень, які за

своєю рядною у вигляді вузьких смуг конструкцією вирізняються і формують сучасний ландшафт українського Степу і Лісостепу. [10]

Як бачимо, в Полтавській області ситуація системно не поліпшується, а погіршується, статистика площ вказує на різке розорювання природних кормових угідь.

Площі створення нових зелених насаджень і заліснення настільки малі, що суттєво не впливають на загальний стан справ, а скоріше могли б поліпшити ситуації в одній із 60 утворених громад на Полтавщині, а не відноситись до області.

На Полтавщині першопрохідником полезахисного заліснення став В.Я. Ломиковський, який на своєму хуторі Трудолюб Миргородського повіту отримавши у власність виснажену землю у 1809 році, до 1837 року створив унікальне «деревопільне» господарство: насаджуючи дерева повсюдно, як групами, так і по контурах полів та ярів навколо хутора [6]. Із 1930 року на полях господарства збирали високі врожаї, навіть у посушливих 1834 та 1835 роках. В. Ломиковський демонстрував, що має щорічно не тільки хороший урожай, а і дрова та будівельний матеріал. Але в цілому створення лісосмуг носило на землях України епізодичний характер. [10]

В 1892 р. після великої посухи була організована особлива державна експедиція під керівництвом В. В. Докучаєва. В. Докучаєв розробив цілісну систему боротьби з посухами, де лісосмугам відводилось одне з головних місць. Лісосмуги повинні були розміщуватись на сільськогосподарських землях, захищаючи посіви від ерозії, від суховіїв, для поліпшення мікроклімату, накопичення

вологи і утримання снігу на полях. На трьох дослідних ділянках вчений закладав полезахисні смуги. [3]

Ідеї В. Докучаєва покладені в основу Постанови від 24 жовтня 1948 року відомої, як «План перетворення природи», комплексної програми розвитку агроландшафтів СРСР. План здійснювався з кінця 1940 і до середини 1950-х років і передбачав комплексні заходи боротьби з посухами та формував систему охорони земель за рахунок лісомеліорації шляхом створення загальнодержавних та місцевих лісових смуг.[4]

Згідно плану здійснювались роботи, щодо запобігання засух, піщаних і пилових бурь, шляхом будівництва водосховищ, ставків, посадки лісів, лісосмуг та впровадження травопільних і протиерозійних сівозмін. Планувалось заліснити більше 4 млн. га земель і створити державні лісові смуги довжиною 5 тисяч 700 км та лісосмуги місцевого значення по периметру кожного поля, по схилах ярів, водойм, на неутіddях, особливо пісках. За діяльності 570 лісотехнічних станцій, тільки у державних лісосмугах за перші три роки, ціною неймовірних людських зусиль, створено 2,3 млн. га лісів першої категорії. Селяни Полтавщини посадили до 100 тисяч га лісонасаджень на землях господарств. [5]

В Полтавській області посаджено лісосмуги на площі 28 тис. га, проведено лісонасадження на колгоспних землях, (агролісів) на 70 тис. га, побудовано більше 2 тисяч ставків, насипано сотні кілометрів валів та насаджено сотні лісових прияружних смуг, побудовано лотки-швидкотоки, тераси та інші протиерозійні об'єкти. Заходи суттєво підвищили еколого-ландшафтний потенціал території,

сформували мікроклімат, перетворюючи сухий степ у лісостеповий ландшафт. [7]

Держава агроліси із колективних господарств вилучила і підірвала ініціативу селян, які втратили і землі, і ліси.

В результаті заходів по залісненню території, лісомеліорації, обводненню сухих степів, лісостепу та агромеліорації, до кінця 1950 –х років урожайність зернових в Україні зросла на 30 %, овочів у 2 рази, трав і кормових у 3 рази. Виробництво тваринницької продукції з 1951 року, за 5 років зросло у 2 рази. [8]

У 1956 році створені у країні 570 лісозахисних станцій ліквідовані, але боротьба з несприятливими природними явищами впродовж багатьох років в Україні проводилася опираючись на комплексні системні підходи агротехнічних і лісомеліоративних заходів на фундаменті наукових досліджень вчених К.А. Тімірязєва, В.В. Докучаєва, О.О. Ізмаїльського, В.Р. Вільямса Б.Й., Логінова В.О. Бодрова, О.С. Кузьменка, Є.С.Павловського, В.П. Ткача та багатьма іншими. Вчені України продовжили наукові розробки і практики В. Лемиковського, І. Данилевського та В. Докучаєва. [6]

Неоціненний науковий вклад в лісомеліорацію внесли вчені В.О. Бодров, Г.М. Висоцький, П. Погребняк, В. Юхновський, П.І. Герасименко, О.І. Пилипенко, Г.Б. Гладун, О.І. Фурдичко, В.М. Малога та багато інших.

Вчені С.С. Антонєць, Т.С. Малишев, М.К. Шикула, Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, В.В. Горлачук, В.О. Леонєць, Й.М. Дорош, А.Д. Юрченко та інші поєднали лісомеліорацію із сучасними системами земле-

робства, включаючи органічне.

Значний внесок у дослідження в напрямку економіки нетрадиційного аграрного землекористування в контексті заходів щодо зміни клімату України вніс А.М. Третяк, розглядаючи нетрадиційне, як економічну та екологічну систему, що є територіальним комплексом оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад і структуру угідь, систему організацій і методів використання землі та інших природних ресурсів. [11]

В Україні переважна більшість лісосмуг закладено лісотехнічними станціями, колгоспами та радгоспами в 50 роках ХХ століття, які перебували у їх користуванні і обслуговуванні.

З 1991 року почався період значного занепаду лісомеліорації. З початком приватизації земель у 1992 р. та реструктуризації колгоспів і радгоспів доля полезахисних лісосмуг була на багато років невизначена. Лісосмути в ході роздержавлення вивели з пайових земель у відповідності до Земельного кодексу України (1992 р.), При розпаюванні земель визначали паї, землі запасу, землі резерву, а лісосмути залишалися поза увагою законодавців. З проведенням у 1999-2000 роках реструктуризації та реорганізації господарств із колективних до ринкових форм, лісосмути перейшли у відання місцевих рад, але без будь-якого фінансування на утримання і догляд.

Найефективніше забезпечити захист земель від вітрової і водної ерозії, підвищити еколого-ландшафтний потенціал території та природню родючість і водний режим спроможна розроблена в 1975-1985 рр., в Україні ґрунтозахисна система землеробства

з контурно-меліоративною організацією території, під керівництвом видатного вченого, академіка НААН України Л.Я. Новаковського і успішно апробована спочатку на площі 3,5 тис. га в Обухівському районі на Київщині, а потім реалізована в багатьох господарствах України. Указана наукова праця в 1991 році отримала Державну премію України в галузі науки і техніки та захищає і оберігає до нині сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, попередивши та знизивши змиви ґрунту у 5-6 разів і забезпечивши щорічний приріст урожайності більше 5 ц/га зернових [8].

У Полтавській області піонер і провідник органічного землеробства та ґрунтозахисної системи і організації території господарства на землях ПП «Агроекологія» (7 тис. га), починаючи з 1975 року, Герой України

С.С. Антоненко забезпечив ідеальний догляд і збереження функціонального стану лісосмуг та здійснив посадку контурних лісонасаджень по контурах ґрунтових відмін і схилів.

У доброму стані утримують лісосмуги підприємства «Астарта-Київ» (В.П. Іванчик) підтримуючи захисні функції лісосмуг. Але це поодинокі приклади.

Нині частина лісосмуг перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств, частина у громадах, але більшість залишається без користувача. Державне агентство лісових ресурсів долучилося до використання тільки масивів посаджених селянами. на колективних землях, агролісів.

Кабінетом Міністрів України Постановою від 22 липня 2020 р. №650 визначено «Правила утримання та збереження полезахисних лісових смуг». Правила є обов'язковими для

виконання усіма власниками земельних ділянок, на яких розташовані лісосмуги, але лісосмуги на землях землекористувачів та власників особистих селянських і державних господарств не розміщені, як і немає лісосмуг на ділянках в оренді. Лісосмуги прилягають до указаних земель. У постанові виписані лісотехнічні нормативи, але так і не визначено долю лісосмуг і джерела фінансування указаних робіт.[2]

Державним органам виконавчої влади необхідно враховувати, що полезахисні лісові смуги не розташовані на землях сільських землекористувачів і землевласників, а лише межують з сільськогосподарськими угіддями.

Логічно, лісосмуги накопичують вологу, захищають урожай від вітрів, навіть в силу розростання чи неналежної проектною висоти насадження не втрачають полезахисну ефективність, і землекористувачі сільгоспземель повинні здійснювати догляд і виділяти кошти для проведення робіт, щодо реконструкції полезахисних насаджень. Але більшість лісосмуг прилягають до багатьох землекористувачів і землевласників, більшість з яких не бажають піклуватись лісосмугами або не мають змоги провести необхідні роботи. В умовах невизначеності лісосмуги залишаються без догляду, дерева старіють і частково переходять в аварійний стан та гинуть. Продовжуються незаконні рубки. В незадовільному стані знаходяться і захисні лісонасадження в полісі відведення залізничних шляхів, автомобільних доріг, в водоохоронних зонах та протиерозійні контурні лісонасадження навколо ярів, лотків - швидкотоків, гідротехнічних споруд, штучних і природних водних об'єктів.

Більшість указаних лісонасаджень також не закріплені за лісотехнічними підрозділами і лісокористувачами.

Важливість лісосмуг для сталого розвитку сільських територій, в умовах глобального потепління беззаперечна, але навіть у 1990 році у Полтавській області площі захисних лісосмуг ледве досягали 1,2% площі сільськогосподарських угідь.

Нині, коли частина лісосмуг зріздені, а частина дерев загинула і знаходиться в аварійному стані, відсоток продуктивних лісосмуг ледве сягає 1% до площі сільськогосподарських угідь, загроза пилових бурь і вітрової ерозії охоплює біля 400 тисяч гектарів орних земель Полтавської області, яким в разі пилових бурь загрожує часткове зниження родючості і перехід в низько-продуктивні землі.

Указане погіршується незадовільною структурою посівів за відсутністю травопільних сівозмін та багаторічних трав.

Лісосмуги вважаємо основним об'єднуючим елементом для агросфери і біосфери, так як лісосмуги виконують поліфункціональну роль елементів екологічного стійкого каркасу території, підвищуючи продуктивність агробіоценозів, та не потребуючи амортизаційних відрахувань і додаткових затрат.

Тільки наявність лісосмуг дозволять, за словами С. Антонця, освоїти раціональне органічне землеробство [7].

Центр Аграрного союзу України наголошує: «Полезахисні лісові смуги – це штучні насадження, які розмежовують масиви ріллі, виконуючи клімато-регульовальні, ґрунтозахисні й водоохоронні функції» [9].

Головні проблеми існуючих лісосмуг, це: старіння і вичерпування

захисного ресурсу лісосмуги; недостатня площа лісосмуг відносно площі ріллі; невідповідність конструкцій лісосмуг сільськогосподарським угіддям і контурам ґрунтових відмін та схилам, на яких вони розміщені; несанкціоновані рубки та захаращення; відсутність державного захисту і контролю за станом лісосмуг; інтенсифікація землеробства та ріст забруднення хімічними препаратами, викидами автотранспорту та промислових підприємств; природне підвищення температури повітря, зневоднення земель, несвоєчасний догляд та відсутність санітарних рубок; негативний вплив шкідників і хвороб; військова агресія, випалювання.

Лісистість, зокрема полезахисна, сучасних агроландшафтів степу та лісостепу України відстає у 2 рази до нормативної, що тягне за собою негативні екологічні процеси. Аналіз існуючих лісових полезахисних насаджень вказує на недостатність лісосмуг, до зональних нормативів у 2 рази, при нормі 3 %, факт складає лише 1,5 %. Тобто, площі існуючих лісосмуг і лісових масивів, що виконують лісомеліоративну функцію, є вдвічі меншою, ніж та, яка дасть можливість сталого розвитку довкілля і створить умови для раціонального господарювання.

Високий аграрний потенціал, вимагає сталого розвитку та підвищення стійкості агроєкосистем. Створення повноцінної системи полезахисних насаджень, як складової екологічного каркасу території, один із найбільш радикальних шляхів забезпечення сталого розвитку агросфери. Екологічні функції лісосмуг в агросфері формують сприятливе середовище у агроландшафтах, впливаючи на стан екотопів та геохімію

лісоаграрних ландшафтів, на просторову організацію агробіоценозів у агроландшафтах, стан екотопів та геохімію лісоаграрних ландшафтів, динаміку біопопуляцій, біоценозів; визначаючи енергопотоки і продуктивність біоценозів. Навіть при частковій деградації лісосмуги продовжують виконувати важливі захисні природні функції.

Головними проблемами, що впливають на функціонування лісосмуг і їх захисні функції є:

- надмірна розораність угідь;
- кліматичні зміни і зневоднення ґрунтового шару;
- погіршення стану деревостою за рахунок порушення оптимальної видової і вікової структури;
- невідповідність контурності і конфігурації лісосмуг ґрунтовим відмінам і розі вітрів;
- незавершеність створення системи лісосмуг та зменшення обсягів лісомеліоративних робіт і заходів по догляду;
- вирубка і неправильна господарська діяльність;
- екологічна агресія і війна;
- відсутність агролісомеліоративних служб і станцій;
- відсутність фінансування наукових досліджень у сфері лісомеліорації на землях сільськогосподарського призначення в частині знищення лісосмуг та допущення втрат ними захисних властивостей.

Лісосмуги захищаючи земельні масиви, зобов'язують агровиробників опікуватися лісосмугами, які формують захисні бар'єри від суховіїв, пилових бур і зневоднення.

Агровиробники, до земель яких прилягають і межують лісосмуги, повинні укладати договір використання, і не тільки оренди земель під

лісосмугами, і щодо утримання, ползахисних лісових насаджень, але указана ідеальна інституціональна конструкція далека від реалій в зв'язку з наявними проблемами.

На початку 2019 в Україні набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні». Прийняття згаданого нормативно-правового акта, додало низку змін у земельну сферу та розширило повноваження територіальних громад, зокрема щодо ползахисних лісових смуг. Законом, вперше визначено, правовий статус земельних ділянок під ползахисними лісовими смугами, як земель сільськогосподарського призначення та передбачена можливість передачі земельних ділянок під ними у користування фізичним та юридичним особам за умов збереження, відновлення і утримання насаджень. Землі під лісосмугами перейшли у комунальну власність громад, які можна надавати в оренду фізичним та юридичним особам. Єдина умова, яка має бути забезпечена, – підтримка лісосмуг у належному функціональному стані.

На нашу думку краще, якщо громада створить комунальний лісотехнічний підрозділ і закріпить за ними лісосмуги у постійне користування. Головне вирішити проблеми ревіталізації лісосмуг та передати у постійне користування землю під лісосмугами спеціальному лісотехнічному підприємству.

Також організувати догляд за лісосмугами, що перебувають в кому-

нальній власності можуть існуючі комунальні організації, адже не визначено законом, в чому полягає «спеціалізація», логічно, що це можуть бути комунальні підприємства, які займаються благоустроєм (доглядом) парків.

Полезахисні лісосмуги, вважаються комунальною власністю, і номінально повинен бути визначений комунальний власник, і створення господарської структури, яка б могла вести належний догляд, законом не заборонено. У правилах утримання та збереження полезахисних лісових смуг, розташованих на землях сільськогосподарського призначення, що визначені Постановою КМУ від 22 липня 2020 року, вказано: «лісовпорядкування, лісорубний квиток», а це компетенція державних лісогосподарських структур, але останні самоусунулись від проблем заліснення територій і утримання лісосмуг. [2]

Ситуація, що склалася з лісосмугами, вимагає перегляду загальних законодавчих підходів до лісосмуг, які не входять до земель лісового фонду, що, загалом, дасть змогу створити правовий фундамент, який сприятиме подальшому розвитку аграрних лісонасаджень. Полезахисні смуги належать до лісомеліоративних насаджень, але джерела фінансування, їх утримання також не визначені. На землях, що оголені бойовими діями, було б доцільно передбачити удосконалення системи державного управління розвитком агролісомеліорації та збільшенням обсягів державного фінансування заходів щодо створення захисних лісових насаджень, їх обліку та контролю, що дасть змогу стабілізувати природні процеси в агроландшафтах.

Потрібно внести відповідні зміни до нормативно-правових актів, вра-

хувати у державних цільових програмах з лісового господарства, питання оптимізації площ захисних насаджень лінійного типу за зональним принципом, та націлити кошти державного бюджету на охорону орних земель на визволених територіях.

Указане вимагає в Україні удосконалити державні підходи до політики, щодо лісосмуг і прийняти державну програму збереження, охорони та розвитку охоронних лісових насаджень. Заслугує на увагу пропозиція у держлісгоспах створити окремі підрозділи – лісотехнічні станції для проведення реконструкції та посадки лісосмуг і передачі користувачам садженців та здійснення контролю за доглядом, адже полезахисні лісові насадження є одним з головних елементів каркасу агроландшафту і елемент екологічного каркасу території громади, району, області і України.

В громадах, з метою наведення ладу в лісосмугах необхідно провести облік лісосмуг, визначити їх стан і заходи відновлення і ревіталізації та реконструкції, шляхом омолодження (кожні 4-6 років) та закріпити за лісокористувачами.

Реконструкцію лісосмуг необхідно починати з формування сталого екологічного каркасу території України, області, районів і громад. Необхідно визначити особливо цінні лісосмуги, що є елементами екокоридорів, довівши їх рядність до 50 рядів дерев, передавши на баланс державним Держлісгоспам, або комунальним лісотехнічним підрозділам, а землі закріпити за заповідними природними об'єктами.

Лісосмуги, що прилеглі до земель крупних сільськогосподарським землекористувачів, фермерських господарств і власників транспортної інф-

раструктури можуть закріплюватися за ними на умовах оренди.

Лісосмуги прилеглі до гідротехнічних об'єктів і водоохоронних зон доцільно закріпити за водогосподарськими суб'єктами. Лісосмуги прилеглі до дрібноземельних землекористувачів в межах поселень і комунальних земель повинні закріплюватись за комунальними підприємствами громад.

В Україні заліснення територій, відновлення, реконструкцію та ревіталізацію лісосмуг необхідно вивести в ранг економічної державної політики в рамках якої:

- розробити Державну програму заліснення України, в якій передбачити ріст площ лісосмуг на 5% щорічно;
- визначити державні лісосмуги, що є елементами екомережі, як екологічно стійкі коридори, що формують сталий каркас ландшафтів;
- перепроєктувати лісосмуги та інші лінійні об'єкти з урахуванням військових і оборонних актуалітетів, особливо в прикордонній смузі;
- створити в Державі лісотехнічну службу і відповідні відділи в областях і районах, а на звільнених територіях лісотехнічні станції;
- наростити в Держлісгоспах підготовку лісопосадкового матеріалу, для цілей заліснення і розбудови лісосмуг та відновлення знищених війною лісонасаджень;
- зобов'язати служби автомобільних доріг і Укрзалізницю провести роботу по реконструкції лінійних лісонасаджень;
- підготувати законопроекти, щодо повернення вилучених у селян агролісів у власність громад;
- ініціювати законодавчі стимули пільгових земельних платежів на землі лісосмуг переданих в оренду,

стимулювати заліснення комунальних і приватних земель, сформувати державні механізми компенсацій і стимулів, щодо затрат на вилучення земель під заліснення, затрат на лісонасадження і догляд за ними.

Громадам рекомендувати:

- створити лісотехнічні підрозділи;
- закріпити за лісотехнічними підрозділами громад лісосмуги, що знаходяться в межах поселень, у масивах комунальних земель, контурні лісосмуги, що виконують водоохоронну, протиерозійну та водокомуючу і рекреаційні функції, лісосмуги, що прилягають до великої кількості дрібноземельних ділянок;
- передати в оренду крупним і середнім землекористувачам лісосмуги, що забезпечують захист сільськогосподарських земель землекористувача, на умовах додержання лісотехнічних норм і правил використання і підтримки лісосмуг, лісосмуг, що мають високу цінність як екокоридори і елементи екокаркасу;
- спільно з Державними структурами і підприємствами розробити заходи збільшення площ лісосмуг до 2,5 - 4 % та ревіталізувати природоохоронні функції існуючих насаджень;
- активізувати громадськість на необхідність відновлення захисних лісонасаджень і розширення площ під заліснення;
- виділити із земель комунальної власності земельні ділянки для першочергового заліснення;
- стимулювати заліснення приватних земель та визначити механізми компенсацій затрат на лісонасадження і догляд за ними.

Сільськогосподарським підприємствам і господарствам, рекомендувати:

- взяти в оренду прилеглі до масивів земель в користуванні і у власності лісосмуги;
- провести необхідні обстеження, запроектувати і виконати лісотехнічні заходи, щодо реконструкції і відновлення захисних функцій лісонасаджень.

Висновки та пропозиції

Питання закріплення, перерозподілу і раціонального використання земель під лісосмугами та виділення нових ділянок під лісомеліорацію, враховуючи незадовільний стан лісосмуг, частина яких в зоні бойових дій загинула, існуюче дрібноземелля і відсутність постійних землекористувачів вимагають врегулювання та прийняття лісомеліоративних заходів на державному рівні з прийняттям запропонованих відповідних нормативно-правових актів і державних програм.

Назріла доцільність військовим адміністраціям ініціювати і розробити обласні Програми відновлення полезахисних лісових насаджень з урахуванням цілей безпеки, включаючи військову, а Україні поступово передбачити щорічне розширення площ лісосмуг на 600-1000 га, що дозволить довести загальну площу лісосмуг до 4%, а збільшення площі особливо лінійних насаджень в прикордонній смузі.

Стимулом створення комунальних лісотехнічних підрозділів у громадах може стати повернення у комунальну власність земель колективних лісових насаджень бувших агролісів, націоналізованих державою.

Фінансування робіт з утримання, збереження і захисту лісосмуг, проведення реконструктивних рубок та

створення (відновлення) лісосмуг можна забезпечити направляючи 50 відсотків земельних податків із земель сільськогосподарського призначення (повертаючи кошти від землі до землі).

Тільки мобілізація громад і суспільства дозволить відновити захисні лісонасадження і провести ревіталізацію лісосмуг та забезпечити нормативи заліснення степів і лісостепу України.

Список використаної літератури

1. Земельний кодекс України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Про затвердження Правил утримання та збереження полезахисних лісових смуг, розташованих на землях сільськогосподарського призначення: Постанова КМУ від 22 липня 2020 р. № 650. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2020-%D0%BF#Text>
3. Бодров В. О. Лісова меліорація з основами лісництва / В. О. Бодров, П. І. Герасименко, Д. Д. Лавриненко та ін. – К., 1972. – 193 с.
4. Висоцький Г. М. Перспективи лісової дослідної справи на Україні / Г. М. Висоцький // Тр. з лісової дослід. справи на Україні. – Х., 1928. – Вип. 10. – С. 3 – 21.
5. Юхновський В. Ю. Агролісомеліорація: підручник / В. Ю. Юхновський, С. М. Дударець, В. М. Малюга ; за ред. В. Ю. Юхновського. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – 372 с.
6. Фурдичко О. І. Першопостаті українського лісівництва. Нариси до лісової історії / О. І. Фурдичко, В. Д. Бондаренко. – Львів : ВАТ «Бібльос», 2000. – 372 с.
7. Писаренко В.М., Антоненко А.С., Лукьяненко Г.В., Писаренко П.В. Система органічного землеробства агроеколога С.

- С. Антонця / за ред. В. М. Писаренка. Полтава, 2017. 131 с.
8. Новаковський Л.Я., Тараріко О.Г., Трегубчук В.М. Екологоекономічні проблеми розвитку національного АПК, використання земельних і лісових ресурсів // *Вісник аграрної науки*. – 1996. – № 8. – С. 5 – 10.
 9. Аграрний союз України. Інтернет ресурс. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.aut.org.ua>
 10. Шарій Г.І., Нестеренко С.В., Одарюк Т.С. Лісосмуги чекати догляду не повинні // *Землевпорядний вісник*. – 2021. – №5. – С. 19-23.
 11. Третяк А.М., Третяк В.М., Гунько Л.А., Ляшевський В.Б. Економіка нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті заходів щодо зміни клімату України., *Агросвіт*. – 2022. - №22. С. 3-11.
 - Traditions of forest research work in Ukraine. Kharkiv, 10, 3-21.
 5. Yukhnovsky, V. Yu., Dudarets, S. M., Malyuga, V. M. (2012). *Ahrolisomeliorsiya: pidruchnyk [Agroforestry improvement: a textbook]*. Kyiv, Ukraine: Condor Publishing House, 372.
 6. Furdychko, O. I., Bondarenko, V. D. (2000). *Pershopostati ukrayins'koho lisivnytstva. Narysy do lisovoyi istoriyi [The leading figures of Ukrainian forestry. Essays on forest history]*. Lviv, Ukraine: JSC "Biblios", 372.
 7. Pisarenko, V. M., Antonets, A. S., Lukyanchenko, G. V., Pisarenko, P.V. (2017). *Systema orhanichnoho zemlerobstva ahroekoloha S. S. Antontsya [The system of organic farming by agroecologist S.S. Antonets]*. Poltava, Ukraine, 131.
 8. Novakovskii, L. Ya., Tarariko, O. G., Trehobchuk, V. M. (1996). *Ekolohoeconomichni problemy rozvytku natsional'noho APK, vykorystannya zemel'nykh i lisovykh resursiv [Ecological and economic problems of the development of the national agricultural industry, use of land and forest resources]*. Herald of Agrarian Science, 8, 5-10.
 9. Agrarian Union of Ukraine. Internet resource. Available at: <http://www.aut.org.ua>.
 10. Sharyi, G. I., Nesterenko, S. V., Odaryuk, T. S. (2021). *Lisosmuhy chekaty dohlyadu ne povynni [Forest strips should not wait for care]*. *Land Management Herald*, 5, 19-23.
 11. Tretyak, A. M., Tretyak, V. M., Gunko, L. A., Lyashevskyi, V. B. (2022). *Ekonomika netradytsiynoho sil's'kohospodars'koho zemlekorystuvannya v konteksti zakhodiv shchodo zminy klimatu Ukrayiny [The economics of non-traditional agricultural land use in the context of climate change measures in Ukraine]*. *Agrosvit*. 22, 3-11.

References

1. The Land Code of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
2. On the approval of the Rules for the maintenance and preservation of field protection forest strips located on agricultural lands. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2020-%D0%BF#-Text>.
3. Bodrov, V. O., Gerasimenko, P. I., Lavrynenko, D. D. and others (1972). *Lisova melioratsiya z osnovamy lisnytstva [Forest reclamation with the basics of forestry]*. Kyiv, Ukraine, 193.
4. Vysotskyi, H. M. (1928). *Perspektyvy lisovoyi doslidnoyi spravy na Ukrayini [Perspectives of forestry research in Ukraine]*.

Sharyi G., Kuznetsova O., Odaryuk T., Yermakova I., Shara S.
THE EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF FOREST AMELIORATION
LAND USE AND RESTORATION OF FIELD PROTECTION FOREST STRIPS
IN COMMUNITIES

LAND MANAGEMENT, CADASTRE AND LAND MONITORING 4'24: 66-79.

<http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.04.06>

Abstract. *The work examines the evolution of the development of field-protecting forest strips (forest strips), the main component of the agro-landscapes of the steppe and forest-steppe of Ukraine, as well as the determined directions for the preservation of forest strips and the need to involve communities and the public in afforestation and restoration works.*

One of the basic elements of preserving the productivity of agricultural landscapes, protecting soils from wind and water erosion.

The importance of forest strips as an important element of the ecological framework of the steppe and forest-steppe of Ukraine, which ensures a 20% increase in crop yields, forms a special microclimate in the agricultural sphere, and improves soil water supply, is emphasized.

The unsatisfactory and partly critical condition of the forest belts of Ukraine, especially in the combat zones, was determined, and possible legal and regulatory solutions at the state, regional and local levels were proposed. The need to strengthen state support for land afforestation and insufficient government measures in the field of afforestation are emphasized.

The paper proposes measures and mechanisms for solving the problem of protection, restoration and development of the forest belt system, which is relevant for Ukraine, and increasing the percentage of forests in the steppe and forest-steppe of Ukraine, due to forest reclamation. Problems affecting the functioning of forest strips and their protective functions are described.

It is proposed to transfer agroforests removed from collective property lands and created by the efforts of villages to communities as an incentive for the organization of communal forestry units in communities, which will make it possible to consolidate and revitalize most forest strips and carry out afforestation of communal and private land plots. The need to adopt state and regional target programs for the protection and development of forest plantations has been determined.

Land payments to the budget, with the allocation of up to 50 percent of land payments from agricultural lands to the specified goals, have been identified as the main source of financing for forest reclamation works, restoration of forest strips and afforestation.

It was noted that agricultural producers who implement the methods of intelligent, combined and organic farming in most cases carefully take care of forest strips and maintain their functional properties. In the Poltava region, we can single out the enterprises "Astarta-Kyiv" and PE "Agroecology".

Keywords: *field protection forest strips, land use, communities, revitalization, afforestation, agricultural landscapes, land protection, organic farming, forest reclamation.*